

Margo A. Kostun¹

Instytut Europeistyki, WDiNP, Uniwersytet Warszawski

Paweł Stawarz

Instytut Europeistyki, WDiNP, Uniwersytet Warszawski

Rola geopolityki w polityce zagranicznej i bezpieczeństwa Polski i państw Kaukazu południowego na przełomie XX i XXI wieku²

Pojęcie *geopolityka* ma wieloaspektowe znaczenie. Nie odnosi się jedynie do rdzenia etymologicznego, mającego pochodzenie w języku greckim od słów *geo*, czyli ziemia oraz *politikos*, czyli obywatelski. Poza atrybutami przestrzeni i narodu, geopolityka uwzględnia atrybuty takie jak: czas – w znaczeniu określonego odcinka, podczas którego dochodzi do zmian w danej przestrzeni geograficznej; proces – w odniesieniu do wydarzeń historycznych i złożoności zaistniałych zmian; asymetrię – uwzględniając konfigurację układu sił; bogactwa naturalne – jako instrumentu polityki zagranicznej i bezpieczeństwa; rodzaj uprawianej polityki – w odniesieniu do stanowczości rządu; w przypadku geopolityki jest nią częściej polityka realizmu, chociaż działania integracyjne w Europie mogą świadczyć o skuteczności zastosowania polityki neoliberalnej w geopolityce³; czynnik społeczno-kulturowy – jako potencjał relacji międzyludzkich, w tym międzyrządowych, w odniesieniu do korzyści, jakie te relacje mogą generować dla społeczeństwa w danej przestrzeni geograficznej; technologię – jako metodę naj-

¹ Margo Kostun jest autorką części pt.: *Geopolityka w polityce zagranicznej i polityce bezpieczeństwa Polski na przełomie XX/XXI wieku*, zaś Paweł Stawarz części pt.: *Geopolityka a polityka zagraniczna i polityka bezpieczeństwa państw Kaukazu Południowego*.

² Artykuł jest uaktualnioną i poszerzoną wersją. Wersja pierwotna ukazała się w czasopiśmie naukowym „Społeczeństwo i Polityka. Pismo edukacyjne” nr 4/2013.

³ Należy podkreślić, że ustalanie celów, mających na względzie zaspokajanie interesów państwa pociąga za sobą ewaluację stanu zagrożeń i ich eliminacji oraz analizę związków przyczynowo-skutkowych i trendów rozwojowych bez względu na rodzaj uprawianej polityki.

skuteczniejszego dostępu i przekazu informacji (Dodds, 2007, s. 11-17, 32-34, 83,87; Moczulski, 1999, s. 70-77).

Termin geopolityka może być interpretowany jako dyscyplina naukowa, paradygmat badawczy oraz doktryna polityczna (Klin, 2008, s. 5-16). Geopolitykę jako paradygmat badawczy w polityce zagranicznej i bezpieczeństwa rozważano w ramach paneli dyskusyjnych podczas ogólnopolskiej konferencji naukowej, zorganizowanej przez Instytut Europeistyki WDiNP Uniwersytetu Warszawskiego pod nazwą „Polityka zagraniczna i polityka bezpieczeństwa państw Europy Środkowej i Wschodniej w ujęciu paradygmatu geopolityki na przełomie XX/XXI wieku”. Konferencja odbyła się w Pałacu Kazimierzowskim Uniwersytetu Warszawskiego 20 marca 2013 roku⁴.

Należy przyjąć, że przy ustaleniu dyrektyw polityki zagranicznej i bezpieczeństwa poprzez paradygmat geopolityczny, uwzględniając ocenę wcześniej wymienionych atrybutów geopolityki, istotną rolę odgrywają następujące założenia. Po pierwsze, państwa funkcjonują w określonej tzw. czasoprzestrzeni. Po drugie, wymienione atrybuty geopolityki są elementami szerszego kontekstu, związanego z panującymi ideologiami i ładem międzynarodowym. Po trzecie, ujęcie geopolityczne pozwala zilustrować charakter i stopień oddziaływania polityki międzynarodowej na zjawiska zachodzące w danej przestrzeni geograficznej oraz oddziaływanie zjawisk na politykę. Po czwarte, dynamika rozwoju środowiska międzynarodowego sprawia, że ewolucji ulega nie tylko kształt środowiska międzynarodowego, ale również postrzeganie bezpieczeństwa i metody jego zapewniania. Powyższe założenia zostały uwzględnione przy ustaleniu celu badawczego artykułu, którego zadaniem jest przedstawienie najciekawszych zagadnień tematycznych omawianych na wspomnianej konferencji, potwierdzających tezę, że istnieje wzajemne oddziaływanie środowiska międzynarodowego na politykę zagraniczną i bezpieczeństwa państw. Głównym problemem badawczym, wokół którego skupiały się tematy referatów, był wpływ geopolityki na działalność państw Europy Środkowo-Wschodniej i Kaukazu Południowego w zakresie polityki zagranicznej i bezpieczeństwa. W metodzie badawczej zmierzającej do wyjaśnienia faktów, zjawisk, procesów i związków w przedmiocie badań zastosowano metodę obserwa-

⁴ Konferencja została zorganizowana przez Zakład Europejskich Studiów Subregionalnych Instytutu Europeistyki Wydziału Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego, Zakład Międzynarodowych Stosunków Politycznych Instytutu Politologii Uniwersytetu Wrocławskiego, Zakład Bezpieczeństwa Narodowego Wojskowej Akademii Technicznej, Zakład Teorii Bezpieczeństwa Uniwersytetu Przyrodniczo – Humanistycznego w Siedlcach, Wydział Nauk Społecznych Szkoły Wyższej im. Bogdana Jańskiego. Wydarzenie to było okazją do wymiany poglądów odnośnie polityki zagranicznej i bezpieczeństwa państw między przedstawicielami środowiska naukowego i politycznego.

cyjną, historyczno-opisową, porównawczą, analizy i krytyki piśmiennictwa oraz analizy decyzyjnej. Pytania badawcze w odniesieniu do problemu badawczego: W jaki sposób geopolityka oddziałuje na środowisko międzynarodowe? W jaki sposób geopolityka oddziałuje na politykę zagraniczną i bezpieczeństwa państw Europy Środkowo-Wschodniej i państw Kaukazu Południowego? Co przyczynia się do skutecznego realizowania wizji danego państwa w środowisku międzynarodowym? Jaki charakter ma rozwój badań w geopolityce i jakie to ma znaczenie zarówno w nauce, jak i polityce. W artykule uwzględniono analizy dotyczące Polski i wybranych państw Kaukazu Południowego. Hipoteza badawcza brzmi: Geopolityka ma wpływ na politykę zagraniczną i bezpieczeństwa Polski i państw Kaukazu Południowego ponieważ wskazane państwa pomimo formalnie zbliżonych szans (podobny okres uzyskania niezależności) na realizację własnych celów wspomnianych polityk osiągają inne rezultaty głównie ze względu na swoje położenie geograficzne.

Geopolityka w polityce zagranicznej i polityce bezpieczeństwa Polski na przełomie XX/XXI wieku

Jedną z największych współczesnych zmian w środowisku międzynarodowych jest transformacja ustrojowa w państwach Europy Środkowo-Wschodniej, która nastąpiła po zakończeniu zimnej wojny pod koniec lat 80. XX wieku. Następstwem transformacji był rozpad dwubiegunowego systemu bezpieczeństwa. Nowo kształtujące się warunki środowiska międzynarodowego wymagały uaktualnienia dyrektyw w polityce zagranicznej i bezpieczeństwa wszystkich państw Europy, przy ustalaniu których warunkowania geopolityczne odgrywały znaczącą rolę.

Należy podkreślić, że w odniesieniu do Polski, której sytuacja geopolityczna była analizowana w ramach panelu drugiego na wskazanej już konferencji, wpływ warunkowań geopolitycznych na politykę zagraniczną i bezpieczeństwa miał odmienny charakter przed i po wstąpieniu Polski do Organizacji Traktatu Północnoatlantyckiego (NATO) (*ang. North Atlantic Treaty Organization*) i Unii Europejskiej (UE) (*ang. European Union*)⁵.

⁵ Polska jest członkiem Organizacji Traktatu Północnoatlantyckiego od 12 marca 1999 roku, tj. od czasu, gdy Minister Spraw Zagranicznych RP Bronisław Geremek w Independence, stanie Missouri w USA przekazał na ręce Sekretarz Stanu USA Madelaine Albright akt przystąpienia Polski do Traktatu Północnoatlantyckiego. Członkiem Unii Europejskiej Polska została od 1 maja 2004 na mocy Traktatu akcesyjnego, podpisanego 16 kwietnia 2003 roku w Atenach będącego prawną podstawą akcesji Polski do Unii Europejskiej.

Geopolityka jako paradygmat badawczy, co głosili referenci na konferencji, służy opracowaniu metod prowadzenia polityki zagranicznej ze szczególnym uwzględnieniem determinizmu geograficznego (Lach, Skrzyp, 2007, s. 13; Sykulski, 2011, s. 8). Geopolityka w tym przypadku postrzega relacje państw w kategoriach konfliktu interesów i nieustannej rywalizacji o wpływy na arenie międzynarodowej. Paradygmat geopolityczny w pierwszej kolejności wymaga scharakteryzowania badanej przestrzeni, uwzględniając jej potencjalne zalety i wady. W kwestiach dotyczących geopolitycznego położenia Polski w Europie Środkowo-Wschodniej przyjęto na konferencji, że Polska jest położona zarówno w strategicznie korzystnym położeniu geopolitycznym w Europie, ale jednocześnie kłopotliwym.

Położenie Polski jest korzystne, ponieważ znajduje się niemalże w samym centrum Europy, a na jej terytorium krzyżują się szlaki tranzytowe Wschód-Zachód i Północ-Południe. Taka lokalizacja sprzyja rozwojowi państwa na wielu płaszczyznach m.in. wzrost wymiany handlowej z innymi regionami świata stwarza korzystne warunki rozwoju w dziedzinie ekonomii, polityki oraz kultury. Ponadto, warunki geograficzne naszego kraju takie jak: dostęp do morza czy bogata sieć rzeczna są atutami, jakich nie posiadają wszystkie państwa w regionie.

Kłopotliwe położenie Polski wynika z umiejscowienia pomiędzy dwoma potęgami – Niemcami i Rosją, których agresywne dążenia były w przeszłości dla Polski zagrożeniem. Działania te prowadziły do stagnacji polskiej tożsamości kulturowej, m.in. w wyniku ponad stuletniej utraty suwerenności. Należy zaznaczyć, że tożsamość kulturowa jest najistotniejszym *ingredientem* fundamentu państwa, a stopień jej ukształtowania warunkuje rozwój.

Dodatkowo warto przypomnieć, że Polska jest położona pomiędzy dwiema cywilizacjami ubiegającymi się o wpływy w środowisku międzynarodowym – cywilizacją łacińską i cywilizacją rusko-bizantyjską.

Na charakter wzajemnego oddziaływania Europy Wschodniej i Polski mają również wpływ uwarunkowania geograficzne. Zagadnienia te były omawiane przez referentów w oparciu o prace badawcze dwóch polskich geografów: Eugeniusza Romera i Stanisława Leszczyckiego. W swoich pracach Eugeniusz Romer twierdzi, że powiązanie Polski z Europą Wschodnią wynika z sieci rzecznej w Polsce, która pokrywa się z przebiegiem przewężenia bałtycko-czarnomorskiego, łączącego Gdańsk i Rygę z Odessą i Akermanem (Jean, 2003, s. 367-370). Stanisław Leszczycki rozwinął tę myśl dodając, że znaczenie polityki bałtycko-czarnomorskiej jest przeniesione na bałtycko-adriatyckie – zakotwicząc tym samym Polskę w Europie Zachodniej. Odbył się to dzięki

ustaleniu polskich granic po drugiej wojnie światowej, na rzece Bugu na wschodzie i na rzekach Odrze i Nysie na zachodzie (Jean, 2003, 370-371)⁶.

Referenci podkreślali, że geopolityczne uwarunkowania Polski podlegają dynamicznym zmianom, w wyniku których doszło do powstania i rozpadu mocarstw, znaczących zmian w układzie sił państw w regionie i tworzenia nowych państw. Najlepszym tego przykładem jest zakończenie zimnej wojny pod koniec lat 80. i rozpad Związku Radzieckiego w 1991 roku, na skutek czego doszło do zmian układu sił w regionie oraz do pojawienia się kilkunastu nowych państw na mapie: począwszy od państw Kaukazu Południowego na Wschodzie, po Niemcy na Zachodzie i Serbię na Południu. Polska, pod nazwą Polska Republika Ludowa, w okresie trwania zimnej wojny graniczyła z trzema państwami: Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich, Czechosłowacją i Niemiecką Republiką Demokratyczną, które również z Polską należały do bloku sowieckiego w dwubiegunowym układzie sił. Od czasu zakończenia zimnej wojny, Polska, powracając do nazwy Rzeczpospolita Polska⁷, graniczy z siedmioma państwami: Rosją (obszar Kaliningradzki), Litwą, Białorusią, Ukrainą, Słowacją, Czechami i Niemcami.

Podstawy polityki bezpieczeństwa Polska kształtowała tuż po zakończeniu zimnej wojny, w latach 1989-1991, a głównym przesłaniem strategii działań było zdobycie mocnej pozycji wśród państw Europy Zachodniej, co w rezultacie miało przynieść pozytywny efekt przy realizacji celu długofalowego jakim było zakotwiczenie Polski w strukturach zachodnich i transatlantyckich. Dotychczasowy zasób wiedzy o pojawiających się procesach czasoprzestrzennych⁸ w danej przestrzeni geograficznej, wskazuje na niepodważalną potrzebę zastosowania paradygmatu geopolitycznego przy opracowywaniu dobrze przemyślanej i spójnej strategii działania w polityce zagranicznej i bezpieczeństwa.

Referenci w swoich wystąpieniach zwracali uwagę, że Polska jest położona na osi geopolitycznej silnie zdeterminowanej geograficznie⁹. Z tego powodu szczególną rolę

⁶ Należy także uznać inne etiologie mające wpływ na osłabienie pozycji państwa w środowisku międzynarodowym, które nie zawsze jest spowodowane negatywnym wpływem oddziaływania uwarunkowań geopolitycznych. Jako przykład, być może odległy, ale istotny dla tezy, jest osłabienie polityki wewnętrznej państwa co stanowi zagrożenie dla bezpieczeństwa narodowego. Przywołać tutaj można koniunkturę polityczną Polski bezpośrednio przed pierwszymi zaborami w 1772 roku i osłabiające działalność rządu prawo ustawodawcze – *liberum veto*.

⁷ Polska nosiła nazwę Rzeczpospolitej Polskiej od drugiej połowy XVII wieku do 1795 oraz w latach 1918–1952.

⁸ Tutaj w odniesieniu do atrybutów wymienionych we wstępie artykułu.

⁹ Należy zaznaczyć, że środowisko geograficzne w tym znaczeniu jest czynnikiem warunkującym wszelkie formy działalności człowieka. Odnosi się ono zatem nie tylko do geografii, ale również polityki, historii, socjologii, ekonomii i innych nauk społecznych.

w polityce zagranicznej i bezpieczeństwa pełni umiejętność precyzowania interesu narodowego, który będzie uwzględniał zarówno krótkookresowe, jak i długookresowe potrzeby państwa. Istotny jest właściwy wybór priorytetów, pozbawiony uprzedzeń i oparty na innowacyjnym i spójnym patrzeniu w przyszłość (Kuźniar, 2001, s. 42-48). Należy podkreślić tutaj doniosłość kompetencji elity rządzącej, warunkującej powodzenie realizowania interesów państwa.

Warto przypomnieć, że Polska, po uwolnieniu się od wpływów sowieckich po zakończeniu zimnej wojny, pojawiła się na scenie politycznej jako nowe państwo demokratyczne, równocześnie podejmujące radykalne przemiany polityczne, gospodarcze i społeczne. Przemiany prowadziły często do starć koalicyjnych w rządzie, a w rezultacie zmian władz przed upływem kadencji.

Pomimo takich wyzwania, polityka zagraniczna i bezpieczeństwa w okresie od zakończenia zimnej wojny aż po wstąpienie Polski do NATO w 1999 roku i później do Unii Europejskiej w 2004 roku, charakteryzowała się dyskursywnością i przykładowością rozważnych strategii w polityce zagranicznej. W czasie kształtowania podstaw polityki bezpieczeństwa w latach 1989-1991 wytyczne strategii bezpieczeństwa, określone przez Krzysztofa Skubiszewskiego¹⁰, wskazywały na obranie kierunku zachodniego z zamiarem wstąpienia do NATO i Unii Europejskiej, co oznaczało zmianę warunków geopolitycznych Polski (Kuźniar, 2001, s. 40-46). Taki kierunek polityki zagranicznej i bezpieczeństwa odnosił się do konkretnie obranego celu, jakim było zapewnienie bezpieczeństwa narodowego, a więc obowiązku wynikającego z realizacji nadrzędnego interesu państwa – racji stanu (Skubiszewski, 1997, s. 301). Polska, jako państwo średnie, uwolnione od wpływu sowieckiego, tym samym niezależne, ale również osłabione geopolitycznie, zarazem położone pomiędzy państwami, które stanowiły zagrożenie dla jego suwerenności, musiała podjąć politykę bezpieczeństwa w kierunku zachodnim i starać się o zdobycie członkostwa w NATO i Unii Europejskiej. Takie rozwiązanie pozwalało na realizację postawionego celu (Kuźniar, 2008, s. 54-66, Przymies, 2001, s. 328-329).

Kwestie doktryny politycznej geopolityków klasycznych nie były szczegółowo omawiane na konferencji, jednak warto przypomnieć wpływ teorii Mackindera na charakter polityki zagranicznej i bezpieczeństwa Polski w latach 90. Halford Mackinder

¹⁰ Krzysztof Jan Skubiszewski - ur. 8 października 1926 w Poznaniu, zm. 8 lutego 2010 w Warszawie, polski polityk, profesor, minister spraw zagranicznych w latach 1989–1993 w gabinetach Tadeusza Mazowieckiego, Jana K. Bieleckiego, Jana Olszewskiego, Waldemara Pawlaka i Hanny Suchockiej (do 25 października 1993). Często oceniany jako architekt polityki zagranicznej po zakończeniu zimnej wojny.

w swoich badaniach na początku XX wieku, odnosząc się do roli Polski w Europie, twierdził, że terytorium Polski jest najważniejszym punktem strategicznym w Europie Środkowej i Wschodniej. Naukowiec uzasadniał, że potencjalna formalna afiliacja Polski z państwami tzw. „Middle Tier”, rozciągającymi się od Adriatyku i Morza Czarnego do Bałtyku, czyli państwami międzymorza, może skutecznie równoważyć siłę Niemiec i Rosji. Sugerował nawet, iż te państwa powinny się sfederalizować, tworząc tym samym silną linię obrony przeciwko potencjalnym zagrożeniom wywodzącym się z inicjatywy Rosji lub Niemiec. Jak twierdził, zasadniczą przeszkodą w obraniu takiego kierunku polityki przez państwa znajdujące się na osi geopolitycznej „Middle Tier” była zbyt duża różnica społeczno-ekonomiczna. Naukowiec nie przekreślał prawdopodobieństwa wykonalności tego zadania, argumentując swoją opinię najwyższym interesem tych państw – racją stanu, a zatem niezłomną potrzebą utrzymania suwerenności. Odwołując się do powyższych argumentów, Mackinder podkreślał istotę wspierania rozwoju demokratycznego państw Europy Wschodniej przez mocarstwa zachodnie, sugerując, że będzie to miało wpływ na utrzymanie pokoju światowego (Mackinder, 1962, s. 159-172). Ta kwestia była głęboko poruszana podczas konferencji wersalskiej¹¹ w latach 1919-1920, podczas której dostrzeżono, że Polska musi dysponować prawowitym dostępem do Morza Bałtyckiego, nie tyle z racji ekonomicznych, co militarnych (Mackinder, 1962, s. 158).

Należy zauważyć, że doktryna Mackindera, pomimo swojej w pewnym sensie „przestarzałości”, znajduje potwierdzenie również w obecnych uwarunkowaniach geopolitycznych, a jego słowa „musimy uznać realia geograficzne i podjąć kroki w celu przeciwdziałania ich wpływowi” (Mackinder, 1962, s. 210) są trafnym podsumowaniem realnego kreowania rzeczywistego obrazu w taki sposób, aby móc zapobiec zagrożeniom w przyszłości¹².

Warto nadmienić, że władze Polski w latach 90. rozumiały, iż kreowanie linii jedności państw na osi geopolitycznej międzyrzecza, w postaci tworzenia mocnych sojuszy, najprawdopodobniej byłoby nieskuteczne ze względu na pogłębiane patologie tożsamości narodowych tych państw w okresie komunizmu (Bobrownicka, 2006). Władze mogły sugerować się widocznymi różnicami cywilizacyjnymi, istniejącymi tendencja-

¹¹ W czasie konferencji wersalskiej podpisano Traktat wersalski, na podstawie którego ustalono wiele granic międzypaństwowych w Europie wprowadzając nowy ład polityczny. Należy zauważyć, że nowa mapa Europy stworzona przez negocjatorów pokoju podczas konferencji wersalskiej okazała się nietrwała i wielokrotnie przekształcana po 1939 roku. Oficjalnym reprezentantem rządu RP był Komitet Narodowy Polski na czele z Ignacym Paderewskim i Romanem Dmowskim.

¹² Takimi realiami geograficznymi są np. granice państw.

mi do etniczacji politycznej oraz różnicami w potencjale i rozwoju gospodarczym. To utrudniało budowanie silnej afiliacji, ale nie uniemożliwiało budowanie wspólnot międzyrządowych. Geopolitycy podkreślają, że skuteczną strategią utrzymania stabilności w przestrzeni geograficznej jest eliminowanie i zapobieganie niestabilnościom wynikającym z konfliktów w skali międzynarodowej. Jednym z wykorzystywanych w tym celu narzędzi powinna być wielowymiarowa współpraca międzynarodowa, która jest istotnym determinantem bezpieczeństwa (Gajewski, 2001, s. 235-236).

W związku z powyższym, Polska zapoczątkowała działania w kierunku szukania partnerów o podobnych wizjach i budowania bloków wpływu na zasadzie międzyrządowej współpracy regionalnej. Zakres współpracy był inny od promowanego w środowisku międzynarodowym lat 90. i opierał się przede wszystkim o myśl neorealizmu. Istotne stało się osiągnięcie równowagi sił, możliwe poprzez umacnianie swojej pozycji w regionie (Kuźniar, 2008, s. 66-72).

Na wspomnianej konferencji Instytutu Europeistyki Uniwersytetu Warszawskiego podjęto zagadnienie postępującej w latach 90. współpracy regionalnej na arenie międzynarodowej, charakteryzującej się promowaniem współpracy gospodarczej¹³. W tym okresie został utworzony Północnoamerykański Układ Wolnego Handlu (NAFTA) (*ang. The North American Free Trade Agreement*), Inicjatywa Zatoki Bengalskiej na rzecz Multisektorowej Współpracy Technicznej i Gospodarczej (BIMSTEC) (*ang. The Bay of Bengal Initiative for Multi-Sectoral Technical and Economic Cooperation*), umocniło się znaczenie Stowarzyszenia Narodów Azji Południowo-Wschodniej (ASEAN) (*ang. The Association of Southeast Asian Nations*). W Europie, na bazie myśli o zapewnieniu bezpieczeństwa poprzez zacieśnianie stosunków gospodarczych w krajach członkowskich, powstała Unia Europejska na mocy Traktatu z Maastricht w 1992 roku¹⁴. W ramach instytucji i wokół nich podążała globalizacja, która przyczyniła się do wzrostu i budowy potęg gospodarczych Chin, Indii i Brazylii.

Polska w latach 90. dopiero co przyjęła wartości demokratyczne i zaczęła funkcjonować w ustroju demokratycznym, który jako system polityczny był nieznanym w praktyce ówczesnym pokoleniom w Polsce. Sama transformacja ustrojowa wymagała prac legislacyjnych i odbywała się w zniszczonej koniunkturze politycznej, charakteryzującej się biegunowym podziałem elit politycznych, niekorzystnym stanem finansów

¹³ Promowanie gospodarek w oparciu o myśl polityczną neoliberalizmu, odwołującego się do zasad wolnego rynku i ograniczonej do minimum ingerencji państwa w gospodarkę.

¹⁴ Traktat z Maastricht został podpisany 7 lutego 1992 w Maastricht w Holandii a wszedł w życie 1 listopada 1993 roku po przeprowadzeniu referendum w dwunastu państwach członkowskich.

publicznych, stagnacją gospodarczą, galopującą inflacją i niestabilnością społeczną. Możliwość rozwoju Polski w kierunku „podbijania” globalnych rynków, co zajmowało istotne miejsce na liście priorytetów państw, szczególnie państw będących członkami wymienionych wcześniej ugrupowań regionalnych, była wtedy bardziej odległa niż samo wstąpienie Polski do NATO. Dlatego należy podkreślić wagę doniosłej, ale realnej wizji polskiego rządu i niezłomnego dążenia do jej realizacji przy ograniczonym zapleczu (Kuźniar, 2008, s. 104-108).

Współpraca regionalna lat 90. Polski była strategicznym narzędziem polityki zagranicznej i bezpieczeństwa, wynikającym z uwarunkowań geopolitycznych, w nawiązaniu do którego Polska stała się głównym inicjatorem powstania takich ugrupowań regionalnych jak Grupa Wyszehradzka (*ang. Visegrad Group*), Trójkąt Weimarski (*ang. Weimar Triangle*), Rada Państwa Morza Bałtyckiego (*ang. Council of the Baltic Sea States*), Inicjatywa Środkowoeuropejska (*ang. Central European Initiative*). Dodatkowo Polska została przyjęta do Światowej Organizacji Handlu (WTO) (*ang. World Trade Organization*) i Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD) (*ang. Organization for Economic Co-operation and Development*), gdzie również wykazała się pomysłowością i niezwykłą determinacją działania. Ponadto, jako państwo często przedstawiane w partnerstwie z Czechami, Słowacją i Węgrami (w ramach Grupy Wyszehradzkiej), czy Niemcami i Francją (w ramach Trójkąta Weimarskiego), podniosła swoją pozycję w środowisku międzynarodowym, co miało znaczący wpływ w procesach akcesyjnych Polski do NATO, a następnie UE (Kuźniar, 2008, s. 66-72; Gajewski, 2001, s. 235-236).

Wstępując do NATO w 1999 roku i UE w 2004, Polska osiągnęła cel polityki zagranicznej i bezpieczeństwa, postawiony u podstaw budowania nowego państwa po zakończeniu zimnej wojny, a tym samym zmieniła swoją sytuację geopolityczną. Wstępując do tak znaczącej instytucji integralnej, jaką jest Unia Europejska, uzyskane korzyści w drodze członkostwa w zasadzie przewyższały straty, nawet jeśli związane były z utratą w pewnym stopniu suwerenności.

Warto nadmienić, że na konferencji referencji, szczególnie omawiający zagadnienia metodologiczne w panelu pierwszym, poruszali w swoich wystąpieniach kwestie zakresu badań w geopolityce. W latach 90. atrybuty geopolityki zostały powiększone o technologię, co również miało wpływ na kształt polityki zagranicznej i bezpieczeństwa. Technologia przyczyniła się do postępującej rewolucji informacyjnej, prowadzącej do transformacji modelu analizowania środowiska międzynarodowego. W następstwie pojawiła się szeroka, wręcz wirtualna, gama czynników środowiskowych,

mających wpływ na charakter postrzegania państwa na scenie międzynarodowej. Miało to wpływ na zakres metodologii badań, ponieważ geopolityka została poszerzona o inne subdyscypliny, m.in. geopolitykę krytyczną. Do czołowych badaczy geopolityki krytycznej zalicza się m.in.: Johna Agnew, Gearaida O'Tuathail, Timothy Luke'a czy Klausa Dodds.

Ku rozczarowaniu zwolenników geopolityki klasycznej, badacze geopolityki krytycznej podważają badania oparte na opozycyjnych podziałach geopolitycznych typu Wschód/Zachód, potęga lądowa/potęga morska, Heartland/Rimland, ziemia/morze, talasakracja/tellurokracja w zamian oferując koncepcję myślenia spluralizowanymi kategoriami typu „Wschód”, „Zachód”, „Heartland”, „Rimland”, „Ziemia”, „Morze” itd. Geopolityka krytyczna obejmuje swoimi badaniami tradycyjne obszary takie jak: stosunki międzynarodowe, bezpieczeństwo czy asymetria sił politycznych, ale wyróżnia w nich zagadnienia badawcze, m.in.: relacje międzyludzkie, tożsamości kulturowe, aspekty życia codziennego, problemy urbanistyki, wizje geopolityki w filmach, kulturę pop, dyskurs polityczny, wielkie idee myślowe, subiektywną świadomość w postrzeganiu wydarzeń, kwestie retoryczne i inne. Warto zwrócić uwagę na przekonania Gearaida Ó Tuathaila, który wskazał znaczenie interpretacji języka i retoryki w analizach badawczych. Naukowiec proklamuje konieczność obserwowania działań polityki zagranicznej poszczególnych podmiotów m.in. na podstawie badania mowy i języka, w jakim wyrażane są idee polityczne. Przekonanie o istocie opisanego podejścia badawczego argumentuje formułowaniem przez uczestników debaty politycznej przestrzeni, wykreowanej na podstawie własnych przekonań. Te z kolei mogą mieć zasadniczy wpływ na analizę działań polityki zagranicznej (Tuathail, 1986, s. 73-85; Blacksell, 2008, s. 135). Warto odnotować, że zasadniczymi zmiennymi w metodologii geopolityki krytycznej są: język, przestrzeń oraz aktor polityczny, który w geopolityce krytycznej nie ogranicza się do państw. Teoretycy geopolityki krytycznej modyfikowali tezy dziedzinowych przedmiotów badawczych z zastosowaniem zwielokrotnionych czynników geopolitycznych, nie pomijając badania faktów o funkcjonalności i efektywności procesów organizacyjnych w polityce zagranicznej (Dodds, 2007, s. 11-17).

Warto również zauważyć, że w latach 90., dzięki postępującej „rewolucji” informacyjnej, rozwój geopolityki krytycznej zaczął nabierać istotnego znaczenia i tempa. Ten fakt przyczynił się do podziału zakresu badań w geopolityce krytycznej na następujące subdyscypliny badawcze: geopolitykę formalną, praktyczną, popularną i organizacyjną. Każda z nich poddaje analizie inną grupę zmiennych zgodnie z postawionymi hipotezami badawczymi. Geopolityka formalna odnosi się do geopolitycznej tradycji,

zatem determinizmu geograficznego. Modyfikuje jednak tezy, poszerzając ramy badawcze o zwielokrotnione czynniki geograficzne, np. wielostronne relacje międzynarodowe czy zależności procesów politycznych zachodzących w danej przestrzeni geograficznej. Geopolityka praktyczna z kolei odnosi się do badań zależności polityki zagranicznej państw od uwarunkowań geograficznych w danej przestrzeni geograficznej. Geopolityka popularna skupia swoje badania wokół analizy przyczynowo-skutkowej rozpowszechniania i kreowania wizerunku danej społeczności poprzez środki masowego przekazu i kulturę masową *pop*. Geopolityka strukturalna skupia się wokół badań funkcjonalności i efektywności procesów organizacyjnych w polityce zagranicznej (Tuathail, 1999, s. 109-110; Gawrycki, 2007, s. 45).

Geopolityka krytyczna to pojęcie wciąż relatywnie słabo opisane w polskiej literaturze naukowej poświęconej geopolityce, pomimo znaczących prezentacji prac w literaturze francuskiej i anglosaskiej. Jakkolwiek geopolityka krytyczna zaczyna budzić coraz większe zainteresowania polskich badaczy, a jej atrybuty są coraz szerzej uwzględniane w strategii polskiej polityki zagranicznej. Ich największe zastosowanie przejawia się w charakterze wzmożonych relacji Polski z innymi państwami oraz aktorami politycznymi na scenie międzynarodowej. Dostrzegalne są działania w polityce zagranicznej mające na celu kreowanie atrakcyjnego wizerunku Polski za pomocą środków masowego przekazu i nowych mediów, konferencji naukowych na różnych szczeblach i różnym zakresie oraz imprez sportowych.

Warto jednak podkreślić, że pomimo mnogości czynników analizowanych w geopolityce krytycznej, opiera się ona na podstawowych atrybutach geopolityki klasycznej, tj.: przestrzeni, tożsamości narodowej, potencjale, czasie i układzie sił politycznych. Usprawnione narzędzia i instrumenty działania politycznego w środowisku międzynarodowym rozwinęły jedynie możliwości badawcze. Nie należy zapominać, że do najwyższych interesów państwa zalicza się bezpieczeństwo, utrzymanie terytorialnych granic oraz suwerenność, które jednocześnie odnoszą się do klasycznego elementu geopolityki, czyli terytorium państwa na przestrzeni ziemskiej.

Reasumując należy stwierdzić, iż paradygmat geopolityczny ma istotne znaczenie przy ustalaniu dyrektyw strategii polityki zagranicznej i bezpieczeństwa państw. Głównie wynika to z anarchicznego charakteru środowiska międzynarodowego, a to tylko potęguje pokojowe znaczenie instytucji integralnych. Wstąpienie Polski do NATO i Unii Europejskiej zmieniło jej uwarunkowania geopolityczne w polityce zagranicznej i bezpieczeństwa. Kraj funkcjonuje na scenie międzynarodowej nie tylko jako suwerenny podmiot polityczny, ale również członek NATO i Unii Europejskiej. To z kolei

ma wpływ na uwarunkowania geopolityczne Polski w wymiarze globalnym i podkreśla konieczność stałego analizowania nowo kształtujących się warunków geopolitycznych mających wpływ na politykę zagraniczną i bezpieczeństwa. Należy uwzględnić również fakt, że wymienione struktury nie mają mocy stałej, dlatego państwa członkowskie powinny być przygotowane na ewentualny rozpad NATO czy Unii Europejskiej. Brak uwzględnienia takich okoliczności podczas ustalania celów i stosownych dla nich strategii w okresie przesilen geopolitycznych – jak wskazuje np. historia Polski – może być tragiczne w skutkach. Dlatego, co zostało również podkreślone nie tylko przez referentów, ale także obecnych na konferencji przedstawicieli ambasad Europy Środkowo-Wschodniej, istotne jest zaprzestanie działań dyplomatycznych opartych na uprzedzeniu i sentymentalizmie, a wspomaganie działań mających na uwadze przyjazny, ale zdecydowany kurs realizowania interesu narodowego.

Geopolityka a polityka zagraniczna i bezpieczeństwa państw Kaukazu Południowego

Badając najbardziej wpływowe czynniki kształtowania polityki zagranicznej i bezpieczeństwa państw Kaukazu Południowego (Armenii, Azerbejdżanu, Gruzji) należy stwierdzić, że najważniejsze są uwarunkowania geopolityczne. W artykule zostaną one podzielone na te, które występują we wszystkich państwach omawianego regionu i charakterystyczne tylko dla niektórych z nich. Należy zaznaczyć, że jeśli dane uwarunkowania są takie same dla Armenii, Azerbejdżanu i Gruzji to reakcja na nie tych państw często jest odmienna.

Uwarunkowania geopolityczne Kaukazu Południowego są bardzo skomplikowane. Po pierwsze, leży on na skrzyżowaniu Europy, Bliskiego Wschodu i Azji Centralnej. Na wschodzie graniczy z Morzem Kaspijskim, a na zachodzie z Morzem Czarnym. Od północy sąsiaduje z Rosją, natomiast na południu graniczy z Turcją i Iranem. Położenie było i jest powodem ścierania się interesów wielu państw. Od wieków Kaukaz Południowy był terenem eksploracji Greków, Rzymian, Arabów, Turków oraz Mongołów i Persów. Przez wspomniany region, aż do XVI w. przechodził Wielki Szlak Jedwabny, który miał kluczowe znaczenie dla Europy, stanowiąc swoisty łącznik pomiędzy tym kontynentem a Chinami. Wyłączenie tego regionu z walki o wpływy pomiędzy Rosją, Turcją i Persją nastąpiło po przejściu nad nim w XIX w. kontroli przez pierwsze z ww. państw. Po rozpadzie Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR) region

stał się areną rywalizacji różnych aktorów politycznych, zarówno państwowych, np. Rosji ze Stanami Zjednoczonymi Ameryki (USA) (ang. *United States of America*), jak i organizacji międzynarodowych, np. Unii Europejskiej (UE) i Organizacji Paktu Północnoatlantyckiego (NATO) (ang. *North Atlantic Treaty Organization*). USA i UE preferują tzw. miękką siłę (*soft power*), koncentrując się na kwestiach ekonomicznych i kulturowych. Dostępność środków finansowych przyznawanych przez Unię dla Armenii, Azerbejdżanu i Gruzji często jest uzależniona od spełnienia przez te państwa różnego rodzaju wymogów, np. dotyczących demokratyzacji, praw człowieka itp. Rosja stosuje tzw. twardą siłę (*hard power*). Przede wszystkim posługuje się argumentami militarnymi oraz związanymi z surowcami energetycznymi. Taka sytuacja prowadzi do destabilizacji w regionie. Słabe państwa regionu muszą albo próbować zjednoczyć własne siły (nie tylko w znaczeniu militarnym), przeciwdziałając zagrożeniom albo ściślej współpracować z którymś z silniejszych państw, z regionów granicznych, narażając się na uzależnienie od nich.

Duże znaczenie mają występujące w regionie surowce energetyczne i jego tranzytowe położenie (pomiędzy Azją Centralną a UE). Istotnym zagrożeniem są także spory terytorialne, pomiędzy państwami regionu Kaukazu Południowego oraz występujące ruchy niepodległościowe.

Geopolityka w znacznym stopniu komplikuje sytuację państw regionu oraz warunkuje ich politykę zagraniczną i bezpieczeństwa. Paradoksalnie te cechy przesądzają o jego strategicznym znaczeniu i mogłyby stać się powodem sukcesu państw tego regionu. Mimo wszystko powodują, że wzbudza on zainteresowanie, a co się z tym wiąże, walkę o wpływy wielu aktorów politycznych. W dalszej części artykułu dokonana zostanie krótka analiza wpływu geopolityki na wybrane państwa Kaukazu Południowego.

Armenia ma najbardziej niekorzystną spośród państw regionu sytuację geopolityczną. Jej terytorium o powierzchni 29,8 tys. km² zamieszkuje około 3 mln mieszkańców, w większości chrześcijan¹⁵. Północnym sąsiadem tego państwa jest Gruzja, a południowym Iran. Od zachodu Armenia graniczy z Turcją i azerbejdżańską eksklawą¹⁶ Nachiczewan, a od wschodu z Azerbejdżanem. Po upadku ZSRR¹⁷ i uzyskaniu niepodległości, Armenia jest najmniejszym państwem regionu. 21 grudnia 1991 r. przystąpiła

¹⁵ Około 93% chrześcijan stanowią wyznawcy Armeńskiego Kościoła Apostolskiego.

¹⁶ Eksklawą dla danego państwa jest graniczące z nim terytorium innego państwa oddzielone obcym terytorium od głównego obszaru państwa, do którego należy.

¹⁷ ZSRR uległ rozpadowi w wyniku podpisanego 8 grudnia 1991 r. tzw. układu białowieskiego.

do Wspólnoty Niepodległych Państw (WNP)¹⁸. W wyniku wojny z lat 1992–1994 ze swoim wschodnim sąsiadem, przejęła kontrolę nad częścią Azerbejdżanu – Górskim Karabachem, w wyniku czego powstał twór, nieuznawany jednak na forum międzynarodowym, zwany Republiką Górskiego Karabachu. Wspomniany konflikt jest jednym z ważniejszych czynników wpływających na kształtowanie się polityki zagranicznej i bezpieczeństwa Armenii. Kolejnym elementem mającym duże znaczenie jest trudna historia stosunków z Turcją (tzw. rzeź Ormian w 1915 r.)¹⁹. Ważny wpływ na kształt wymienionych wcześniej polityk – zagranicznej i bezpieczeństwa mają też relacje z Rosją. Warto nadmienić, że we wrześniu 1994 r. Armenia porozumiała się z Rosją w kwestii baz wojskowych i stacjonowania wojsk rosyjskich na jej terytorium (Marciniak, Nieczuja-Ostrowski, 2008, s. 76). Działania miały zwiększyć jej bezpieczeństwo i oddziaływać odstrasząco względem tradycyjnych przeciwników – Azerbejdżanu i Turcji. Pogłębiły jednak inne, może nawet większe, zagrożenie, polegające na stopniowym uzależnianiu się od Rosji. Nie mniejsze znaczenie mają kontakty z USA i Paktem Północnoatlantyckim oraz Iranem. Jednakże w przypadku dwóch pierwszych podmiotów istotnymi przeszkodami są uzależnienie Armenii od Rosji oraz inna wizja od tej prezentowanej przez kraje UE (Marciniak, Nieczuja-Ostrowski, 2008, s. 77). Pozytywnie z kolei na pozycję Armenii wpływa członkostwo od 17 stycznia 2001 r. w Radzie Europy. W odróżnieniu od Azerbejdżanu i Gruzji, państwo nie posiada dostępu do morza. Ponadto nie ma na swoim terytorium złóż surowców energetycznych, takich jak ropa naftowa czy gaz ziemny (które posiada Azerbejdżan). Przez terytorium Armenii nie przechodzą też żadne ważne linie tranzytowe ani rurociągi do transportu ropy naftowej lub gazu ziemnego (w przeciwieństwie do Gruzji).

Wymienione wyżej czynniki powodują, że Armenia w kwestii polityki zagranicznej i bezpieczeństwa musi prowadzić tzw. politykę komplementarną, polegającą na utrzymywaniu dobrych relacji z Rosją, Stanami Zjednoczonymi, NATO i Iranem. Konieczne jest branie pod uwagę uzależnienia energetycznego od Rosji oraz gwarancje bezpieczeństwa, jakie daje Armenii to państwo. Dla równowagi Armenia próbuje rozwijać kontakty z Zachodem (UE i NATO). Podstawą stosunków z Unią jest Porozumienie

¹⁸ WNP to związek o charakterze gospodarczo-polityczno-wojskowym. Utworzony po rozpadzie ZSRR - 08. 12. 1991 r.

¹⁹ Wydarzenie to jest często nazywane pierwszym ludobójstwem XX wieku. W 1915 r. władze tureckie, korzystając z faktu, iż najważniejsze państwa świata były zaangażowane w I wojnę światową, zaplanowały wymordowanie wszystkich obywateli Turcji wyznających inną wiarę niż islam. Pierwsi do eksterminacji zostali wyznaczeni Ormianie. Mężczyźni byli zabijani od razu, natomiast kobiety i dzieci wyprowadzano na pustynię, gdzie umierały z wycieńczenia. W wyniku działań Turków zginęło trzy czwarte Ormian – 1,5 mln osób.

o partnerstwie i współpracy (PCA) (ang. *Partnership and Cooperation Agreement*). UE przede wszystkim zależy na demokratyzacji tego państwa, przestrzeganiu praw człowieka, tworzeniu i wzmacnianiu gospodarki wolnorynkowej, poprawie jakości administracji, rozwiązaniu konfliktów Armenii z jej sąsiadami. Główną zachętą są programy wsparcia finansowego i perspektywa zacieśnienia współpracy gospodarczej (Dumała, 2008, s. 314 – 315). Zauważyć też należy wzrost współpracy z regionem Bliskiego Wschodu, zwłaszcza z Iranem, popierającym Armenię podczas wojny z Azerbejdżanem. Osłabiło to blokadę gospodarczą, prowadzoną przez Azerbejdżan i Turcję. Sytuacja uległa zmianie po wojnie rosyjsko-gruzińskiej z 2008 r. Armenia poparła w niej Gruzję i nie uznała niepodległości jej części składowych – Abchazji i Osetii Południowej. Współpracowała też ze strukturami zachodnimi. W celu pozyskania, utraconego w wyniku wspomnianej wcześniej wojny między Rosją a Gruzją, korytarza transportowego łączącego ją z Federacją Rosyjską (FR), Armenia dążyła do poprawy stosunków z Turcją (Stępniewski, 2011, s. 287–292). Wymienione wyżej działania są dowodem na zwiększającą się samodzielność Armenii w kreowaniu własnej polityki zagranicznej i bezpieczeństwa. Trudno jednak przewidzieć rezultaty tego postępowania, kluczowe będzie zachowanie UE, USA i Rosji.

W odmiennej sytuacji znajduje się Azerbejdżan. Jest to największe, spośród omawianych, państwo Kaukazu Południowego, o powierzchni 86,6 tys. km² i 9 mln obywateli. Mieszkańcy są w większości muzułmanami²⁰. Podstawę gospodarki tworzą: wydobywanie ropy naftowej i gazu ziemnego oraz przetwórstwo tego pierwszego. Azerbejdżan uzyskał niepodległość po upadku ZSRR (Meszka, 2013). 21 grudnia 1991 r. przystąpił do Wspólnoty Niepodległych Państw. Posiada dostęp do Morza Kaspijskiego. Jego strategiczne znaczenie wynika z faktu, iż jest łącznikiem, pomiędzy Rosją (północnym sąsiadem), Iranem (południowe sąsiedztwo) i Turcją (zachodni sąsiad). Rosja, pragnąc zwiększyć swoje wpływy w regionie, współpracuje z Iranem, który, aby wzmocnić swoją pozycję na Kaukazie Południowym, musi współpracować z FR i Turcją. Wspomniane uwarunkowania niosą też zagrożenia. Współpracujący z Rosją Iran, koncentrując swe siły zbrojne na granicy z Azerbejdżanem, próbuje nakłonić państwo do bliższej współpracy. Celem tych działań jest marginalizacja wpływów państw zachodnich w omawianym regionie. W świetle przedstawionych wyżej faktów zrozumiałe jest, że Rosja i Iran nie popierają polityki USA w zakresie bezpieczeństwa względem Azerbejdżanu. Przedstawiona sytuacja jest konfliktogenna i osłabia pozycję tego państwa (Aliyeva-Sztrauch, 2013). Próbą jej przeciwdziałania jest członkostwo

²⁰ Muzułmanie – 93% społ. (75% - szyici, 25% sunnici).

w Organizacji na rzecz Demokracji i Rozwoju Gospodarczego (GUAM)²¹. Azerbejdżan dysponuje stosunkowo dużymi złożami surowców energetycznych. Zainteresowana nimi UE stworzyła projekt gazociągu Nabucco. Niestety jego realizacja napotyka na liczne problemy. Ostatnio osoby zajmujące się tą tematyką, jak np. unijny komisarz do spraw energii Gunther Oettinger, mówią nawet o rezygnacji z tego przedsięwzięcia lub o przesunięciu terminu ukończenia budowy rurociągu o wiele lat (*UE nie będzie forsować*). Istotne jest nieprzychylnie stanowisko Rosji. Azerbejdżan jest też krajem tranzytowym dla surowców energetycznych pochodzących z Azji Centralnej. Istotne są także przywołane już czynniki, jak np. niekorzystny wpływ konfliktu terytorialnego z Armenią. Pozycję Azerbejdżanu wobec Zachodu osłabia też wewnętrzna sytuacja polityczna. Partie opozycyjne domagają się demokratyzacji, gwarancji wolności słowa i prawa do zgromadzeń oraz wypuszczenia więźniów politycznych. Postulaty te nie są jednak realizowane przez władze państwowe²². Zły wpływ miały ostatnie poprawki w Konstytucji (zatwierdzone przez referendum konstytucyjne, które odbyło się 18 marca 2009 r.), w wyniku których zniesiono zakaz sprawowania urzędu prezydenta przez więcej niż dwie kadencje. Wspomniane zmiany upodabniają Azerbejdżan do państw arabskich²³. Źle oceniane przez ekspertów są działania prezydenta tego państwa, Ilham'a Alijew'a, odnośnie Armenii (konflikt o Górny Karabach)²⁴. Unia, oprócz wspomnianych wcześniej kwestii energetycznych, próbując oddziaływać na Azerbejdżan, koncentruje się na demokratyzacji i rozwiązywaniu konfliktów, w jakie uwikłane jest państwo. Podstawowe narzędzia realizacji tych założeń to: *Plan Działania* podpisany 14 listopada 2006 r. a przede wszystkim Europejska polityka sąsiedztwa (EPS) i wspomniane już PCA (1 lipca 1999 r.). EPS zapewniają partycypację na rynku wewnętrznym UE, intensywniejszy dialog w kwestii bezpieczeństwa itd. Przyjęty 7 marca 2007 r. *Krajowy Dokument Strategiczny* zawiera założenia do 2013 r.²⁵. Założenia dotyczą głównie rozwiązywania konfliktów, demokratyzacji, praw człowieka, zwalczania i przeciwdziałania korupcji, wzrostu gospodarczego, wzmocnienia wzajemnej współpracy i inne. W celu realiza-

²¹ GUAM powstała 23 maja 1006 r.

²² Przykładowo 17 kwietnia 2011 r. nie dopuszczono do manifestacji w centrum stolicy Azerbejdżanu.

²³ Jest to działanie odwrotne, od tego, zapoczątkowanego w 1918 r., gdy tworzono Republikę Demokratyczną Azerbejdżanu. Powołanie państwa o tym ustroju było często przytaczane, jako argument potwierdzający europejskość Azerbejdżanu w aspekcie cywilizacyjnym.

²⁴ Po wojnie Armenii z Azerbejdżanem, która trwała od 1992 do 1994 r., Armenia uzyskała kontrolę nad częścią terytorium Azerbejdżanu – Górskim Karabachem. Krytycy zarzucają Ilham'owi Alijew'owi, że wielokrotne groźby użycia siły względem Armenii (motywowane chęcią odzyskania utraconego terytorium) nieoparte faktycznymi działaniami narażają go na utratę wiarygodności.

²⁵ Na szczycie Partnerstwa Wschodniego we wrześniu 2013 r. (w Wilnie) ma być podpisany dokument, będący kontynuacją wcześniejszych działań.

cji tych założeń przewidziano programy unijne dysponujące funduszami finansowymi (Dumała, 2008, s. 318–319).

Podsumowując, należy stwierdzić, że władze omawianego państwa prowadzą działania modernizacyjne (gospodarka), jednak działania w sferze politycznej osłabiają wizerunek Azerbejdżanu na Zachodzie (Aliyeva-Sztrauch, 2013). Kraj prowadzi politykę zbliżenia, raz z Rosją, innym razem z Turcją, Gruzją i UE. Dużym osiągnięciem było objęcie Azerbejdżanu w 2009 r. unijnym programem Partnerstwo Wschodnie. Nie można pominąć też innych przykładów oddziaływania UE na Azerbejdżan. Obecnie działania prozachodnie nie są zbyt intensywne. Również procesy demokratyzacji i przestrzeganie praw człowieka są kwestiami problematycznymi. Stosunkowo silna pozycja Azerbejdżanu, wynikająca z posiadanych surowców mineralnych, przeciwdziała wywieraniu zbyt silnej presji ze strony Unii (Meszka, 2013). Eksperci nie są zgodni co do dalszego rozwoju polityki zagranicznej i bezpieczeństwa państwa. Nie wiadomo, czy będzie intensywniej współpracował z państwami wschodu czy zachodu. Może też próbować zachować równowagę w stosunkach z wymienionymi stronami.

Uwarunkowania geopolityczne Gruzji sytuują ją pomiędzy przedstawionymi wcześniej państwami. Jej powierzchnia wynosi 69,7 tys. km², przy 4,6 mln obywateli. Głównym wyznaniem występującym na tym terenie jest chrześcijaństwo (83%) (*Szef watykańskiej dyplomacji*). Gruzja uzyskała niepodległość, podobnie jak omawiane wcześniej państwa, po rozpadzie ZSRR. O sceptycznym nastawieniu do Rosji świadczy fakt, iż do WNP przystąpiła oficjalnie dopiero 1 marca 1994 r. (Stępniewski, 2011, s. 200–203), a wystąpiła 18 sierpnia 2009 r. (*Gruzja wystąpiła*). Państwo graniczy od północy z Rosją, a na południu z Turcją oraz Armenią. Wschodnią granicę dzieli z Azerbejdżanem. Jak we wszystkich państwach regionu, również i tu widać wpływy geopolityki. Prezydent Zwiad Gamsachurdia próbował prowadzić politykę zagraniczną swego kraju, nie zważając na realia międzynarodowe. Przesadna nadzieja na pomoc dalekiego, i w tamtych czasach słabo zainteresowanego Kaukazem Południowym, Zachodu i ostra krytyka Rosji to zdaniem wielu badaczy jedne z głównych przyczyn przedwczesnego i dramatycznego zakończenia kadencji prezydenta Zwiad’a Gamsachurdia (Stępniewski, 2011, s. 202), (Furier, 2000, s. 175). Jego następca, prezydent Eduard Szewardnadze, był postrzegany jako wykonawca woli Moskwy. Po nieudanych próbach uzyskania większej samodzielności Gruzja, z obawy o integralność terytorialną, zacieśniła kontakty z północnym sąsiadem. Starła się jednak nie popaść w całkowite uzależnienie. Wspomniana sytuacja trwała prawie do końca lat 90. Zmianę sytuacji geopolitycznej spowodowało zainteresowanie zachodnich koncernów złożami

surowców energetycznych z basenu Morza Kaspijskiego. Położenie Gruzji predestynowało ją do roli państwa tranzytowego. Innym czynnikiem wpływającym na geopolitykę tego kraju był zamach na World Trade Center (11 września 2001 r.) i zainteresowanie USA terytorium Gruzji jako miejscem strategicznym, przydatnym do oddziaływania na sytuację na Bliskim Wschodzie – w tym w Afganistanie. Po rewolucji róż (2003 r.) i wyborach prezydenckich (4 stycznia 2004 r.) nastąpił zwrot w polityce zagranicznej i bezpieczeństwa omawianego państwa²⁶. Prezydent Micheil Saakaszwili pragnął integracji z Zachodem i uniezależnienia się od Rosji (Stępniewski, 2011, s. 200–203). Potwierdza to członkostwo w GUAM. Wydaje się jednak, że UE, stosując tzw. *soft power*, przegrywa rywalizację z Federacją Rosyjską (stosującą *hard power*) o wpływy w Gruzji. Głównymi elementami wpływu Unii na Gruzję są: PCA (od 1 lipca 1999 r.) i Plan Działania (14 listopada 2006 r.). Za ich pomocą UE chce doprowadzić do zwiększonej demokratyzacji, przestrzegania praw człowieka, rozwoju gospodarki wolnorynkowej oraz rozwiązywania konfliktów (w ograniczonym zakresie), osłabiających pozycję Gruzji. Pomocne w tych kwestiach są unijne programy finansowe, będące swego rodzaju pozytywną motywacją dla gruzińskich władz, w kwestii realizacji założeń Unii (Dumała, 2008, s. 322 – 333). Wojna z 2008 r. nadszarpięła pozycją obecnego prezydenta. Nieprzychylnie komentarze Kremla²⁷ oraz działania koalicji Gruzjińskie Marzenie²⁸, której lider Bidina Iwaniszwili ma wielorakie powiązania z Rosją, są jednymi z wielu faktów potwierdzających wcześniejsze stwierdzenie. Oczywiście prezydent Gruzji nie jest bez winy. Wspomnieć tu należy wydarzenia z 2007 r., w tym stłumienie opozycyjnych demonstracji i wprowadzenie stanu wyjątkowego (Bernatt, 2013). Niemniej zasadnicze znaczenie miały działania Rosji. Błędne jest stwierdzenie, że stosowanie *soft power* jest niepoprawne. Jak zauważył Wojciech Lewandowski podejście to gwarantuje sukces w realizacji własnych założeń w polityce międzynarodowej. Problemem jest to, że

²⁶ Nie należy zapominać, że w drugiej kadencji (w latach 2000–2003) dotychczasowy prezydent rozwijał kontakty z Zachodem. Szczególnie bliskie relacje miała Gruzja z USA. Państwa te 22 czerwca 2000 r. zawarły porozumienie wojskowe, na mocy którego rząd amerykański miał pomóc Gruzji w modernizacji wojska – dostosowaniu do standardów NATO. Ponadto E. Szewardnadze zadeklarował chęć przystąpienia swojego państwa do UE i NATO.

²⁷ Prezydent Federacji Rosyjskiej wielokrotnie twierdził, że dopóki Gruzją rządzi Micheil Saakaszwili, porozumienie między oboma państwami jest niemożliwe.

²⁸ Tuż przed wyborami do gruzińskiego parlamentu media ujawniły film pokazujący rzekome znęcanie się nad osadzonymi w tamtejszych więzieniach. Nie wiadomo, czy było to autentyczne nagranie czy wyreżyserowany spektakl. Wielu ekspertów podejrzewało udział Rosji. Blok wyborczy Gruzjińskie Marzenie, któremu wspomniane nagranie pomogło w zwycięstwie w wyborach do parlamentu utworzony został 21 lutego 2012 r. przez jego przywódcę Bidzinę Iwaniszwili. Jest złożony z wielu znacznie różniących się od siebie ugrupowań politycznych.

wspomniana *soft power* powinna być, gdy sytuacja tego wymaga, wspierana przez *hard power*. Jak twierdzi wspomniany wyżej badacz, przyszłość w stosunkach międzynarodowych należy do ośrodków umiejących odpowiednio łączyć wspomniane wcześniej mechanizmy oddziaływania, czyli stosowanie tzw. *smart power*²⁹. W związku z tym wydaje się, że brak skuteczności w oddziaływaniu na Gruzję przez Zachód wynika ze stosowania wyłącznie *soft power*, podczas gdy sytuacja (zwłaszcza działania Rosji) wymaga ich dopełnienia poprzez stosowanie *hard power*.

Reasumując sytuację geopolityczną Gruzji należy stwierdzić, że podobnie jak w przypadku pozostałych państw regionu, jest ona bardzo skomplikowana i niejednoznaczna. Dostępowi do Morza Czarnego i tranzytowemu położeniu należy przeciwstawić brak własnych surowców energetycznych, konflikt wewnętrzny, wywołany dążeniami niepodległościowymi Abchazji i Osetii Południowej. Gruzja wyróżnia się spośród omawianych trzech państw Kaukazu Południowego determinacją w dążeniu do integracji ze strukturami zachodnimi – UE i NATO. Trudno określić, czy ostatnie zmiany we władzach nie wpłyną na obecną sytuację.

Realia geopolityczne Kaukazu Południowego powodują, że wspomniany region, mimo iż posiada wiele atutów, nie jest pozbawiony licznych zagrożeń, m.in.: silnego wpływ Rosji, konfliktów terytorialnych pomiędzy Armenią i Azerbejdżanem oraz konfliktu wewnętrznego w Gruzji (Abchazja i Osetia Południowa). Państwa Kaukazu Południowego ze względu na odmienne uwarunkowania geopolityczne mogą prowadzić bardziej lub mniej samodzielną politykę zagraniczną i bezpieczeństwa względem Rosji. Dużym wyzwaniem pozostaje próba przewidzenia dalszego scenariusza rozwoju polityki zagranicznej i bezpieczeństwa państw Kaukazu Południowego. Trudno stwierdzić, czy prowadzona polityka utrzyma się czy ulegnie zmianie. Wydaje się, że kluczowe znaczenie mogą mieć działania zarówno Unii Europejskiej, jak i Federacji Rosyjskiej.

Podsumowanie

Biorąc pod uwagę analizę przedstawionej na wstępie problematyki wydaje się, że hipoteza badawcza postawiona na początku artykułu, iż: geopolityka ma wpływ na politykę zagraniczną i bezpieczeństwa Polski i państw Kaukazu Południowego ponie-

²⁹ Przywołane stanowisko zostało przedstawione na Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej pt. „Polityka zagraniczna i polityka bezpieczeństwa państw Europy Środkowej i Wschodniej w ujęciu paradygmatu geopolityki na przełomie XX/XXI wieku”.

waż wskazane państwa pomimo formalnie zbliżonych szans (podobny okres uzyskania niezależności) na realizację własnych celów wspomnianych polityk osiągają inne rezultaty głównie ze względu na swoje położenie geograficzne, została zweryfikowana pozytywnie.

Oddziaływanie geopolityki na Polskę i państwa Kaukazu Południowego jest pod wieloma względami zbieżne, ale występują tu istotne różnice.

Skomplikowane położenie geopolityczne jest cechą wspólną omawianych krajów. Z jednej strony warunkuje ono wiele walorów, które jednak są zbyt atrakcyjne dla potężnych sąsiadów. Z tego względu wynikają zagrożenia dla tych krajów. Różnica we wspomnianej sytuacji geopolitycznej omawianych państw polega na tym, że Polska graniczy z dwoma wpływowymi aktorami międzynarodowej sceny politycznej – Rosją i Niemcami, natomiast państwa Kaukazu Południowego posiadają jednego, szczególnie wpływowego sąsiada – Rosję. Obecnie Polska, z uwagi na członkostwo w tych samych organizacjach integracyjnych i obronnych, co jej zachodni sąsiad, ma zapewnione bezpieczeństwo z ich strony, a to zmniejsza też zagrożenie niebezpieczeństwa ze wschodu.

Państwa Kaukazu Południowego ze względu na brak skutecznej przeciwwagi dla polityki Rosji mają znacznie trudniejszą sytuację geopolityczną. Organizacje międzynarodowe, których są członkami, nie gwarantują silnego zabezpieczenia. Z tego względu Armenia, Azerbejdżan i Gruzja muszą prowadzić swoją politykę zagraniczną i bezpieczeństwa przede wszystkim w oparciu o własne siły, licząc na wsparcie zachodu – UE i USA. Prowadzi to do ich znacznego uzależnienia się od Federacji Rosyjskiej. Podczas gdy Polska zajęta jest wynegocjowaniem jak najkorzystniejszych warunków finansowych na szczycie Rady Europejskiej UE, w Gruzji obserwujemy aresztowania bliskich współpracowników obecnego prezydenta państwa M. Saakaszwili przez służby podległe nowemu rządowi Bidiny Iwaniszwili, czy odgradzanie zasiekami z drutu kolczastego separatystycznej części tego państwa od reszty jego terytorium przez wojska rosyjskie, dodatkowo zwiększając obszar tego regionu (PAP, 2013).

Oczywiście ze wspomnianych wcześniej względów wpływ Rosji na poszczególne państwa regionu jest zróżnicowany. Sytuacja geopolityczna Polski, pomimo spowolnienia gospodarczego i kryzysu w Unii, jest stosunkowo stabilna. Inaczej jest z Armenią, Azerbejdżanem i Gruzją. Rosja udowodniła, że w obronie własnych interesów w tym regionie jest skłonna użyć nawet siły militarnej, przez co Kaukaz Południowy jest wciąż regionem niestabilnym. Jeśli UE i USA nie zintensyfikują swojej polityki na tym obszarze i nie zaczną stosować *smart power*, to najprawdopodobniej omawiane państwa będą popadać w coraz większe uzależnienie od Federacji Rosyjskiej.

Bibliografia:

- Blacksell Mark (2008), *Geografia polityczna*, Warszawa.
- Bobrownicka Maria (2006), *Patologie tożsamości narodowej w postkomunistycznych krajach słowiańskich. Uwagi o genezie i transformacjach w kategorii tożsamości*, Kraków.
- Dodds Klaus (2007), *Geopolitics: A Very Short Introduction*, Oxford.
- Furier Andrzej (2000), *Droga Gruzji do niepodległości*, Poznań.
- Gawrycki Marcin (2007), *Geopolityka w myśli i praktyce politycznej Ameryki Łacińskiej*, Warszawa.
- Jean Carl (2003), *Geopolityka*, Wrocław.
- Kuźniar Roman (2008), *Droga do wolności*, Warszawa.
- Lach Zbigniew, Skrzyp Julian (2007), *Geopolityka i geostrategia*, Warszawa.
- Mackinder Hartford (1962), *Democratic ideals and reality*, New York.
- Moczulski Leszek (1999), *Geopolityka. Potęga w czasie i przestrzeni*, Warszawa.
- Skubiszewski Krzysztof (1997), *Polityka zagraniczna i odzyskanie niepodległości. Przemówienia, oświadczenia, wywiady 1989-1993*, Warszawa.
- Stępniewski Tomasz (2011), *Geopolityka regionu Morza Czarnego*, Lublin.
- Sykulski Leszek (2011), *Geopolityka, czyli pochwała realizmu*, Warszawa.
- Dumała Andrzej (2008), *Stosunki Unii Europejskiej z Państwami Kaukazu Południowego* [w:] *Region Kaukazu w stosunkach międzynarodowych*, Krzysztof Iwańczuk, Tomasz Kapuśniak (red.), Lublin.
- Gajewski Jacek (2001), *Regionalizm w polityce bezpieczeństwa Polski 1989-2000*, [w:] *Polska polityka bezpieczeństwa 1989-2000*, Roman Kuźniar (red.), Warszawa.
- Kuźniar Roman (2001), *Polityka bezpieczeństwa w polskiej polityce zagranicznej*, [w:] *Polska polityka bezpieczeństwa 1989-2000*, Roman Kuźniar (red.), Warszawa.
- Marciniak Tomasz, Nieczuja-Ostrowski Paweł (2008), *Położenie międzynarodowe Armenii: uwarunkowania i perspektywy*, [w:] *Region Kaukazu w stosunkach międzynarodowych*, Krzysztof Iwańczuk, Tomasz Kapuśniak (red.), Lublin.
- Parzymies Stanisław, *Orientacja europejska w polskiej polityce bezpieczeństwa*, [w:] *Polska polityka bezpieczeństwa 1989-2000*, Roman Kuźniar (red.), Warszawa.
- Tuathail Gerard (1999), *Understanding Critical Geopolitics: Geopolitics and Risk Society* [w:] *Geopolitics, Geography and Strategy*, Colin S. Grey, Geoffrey Sloan (red.), London
- Klin Tomasz, *Geopolityka: spór definicyjny we współczesnej Polsce*, „Geopolityka: Biuletyn Naukowo-Analityczny”, 2008, nr 1.

Tuathail Gerard, *The language and nature of the "new" geopolitics: the case of US–El Salvador relations*, "Political Geography" 1986, nr 5.

Aliyeva-Sztrauch Hijran, *Wielka gra na Kaukazie Południowym*, za: <http://geopolityka.org/analizy/1183-wielka-gra-na-kaukazie-poludniowym> (11.02.2013).

Bernatt Maciej, *Konferencja o prawach człowieka w Gruzji w trakcie trwania stanu wyjątkowego*, <http://www.prawaczlowieka.edu.pl/pliki/511a418e72591eb7e33f703-f04c3fa16df6c90bd-p22.pdf> (11.02.2013).

Gruzja wystąpiła z WNP, <http://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/tydzien-na-wschodzie/2009-08-26/gruzja-wystapila-z-wnp> (11.02.2013).

Meszka Katarzyna, *Azerbejdżan - analiza geopolityczna*, za: <http://stosunki-miedzynarodowe.pl/gpigs/1524-azerbejdzan-analiza-geopolityczna> (11.02.2013).

PAP, *Gruzja krytykuje Rosję za stawianie ogrodzenia na granicy z Osetią Płd.*, <http://wiadomosci.onet.pl/swiat/gruzja-krytykuje-rosje-za-stawianie-ogrodzenia-na-1,5527794,wiadomosc.html> (29.05.2013).

Szef watykańskiej dyplomacji oburzony postawą Gruzji, <http://ekai.pl/wydarzenia/x5651/szef-watykanskiej-dyplomacji-oburzony-postawa-gruzji/> (11.02.2013).

UE nie będzie forsować budowy gazociągu Nabucco, <http://www.polskieradio.pl/42/273/Artykul/606684,UE-nie-bedzie-forsowac-budowy-gazociagu-Nabucco> (13.02.2013).

The role of geopolitics in foreign and security policies of Poland and South Caucasus states on the turn of the 20th century

Abstract

The article highlights the importance of analysis of the geopolitical context in the development of a state's comprehensive foreign and security policy strategy in the case of Poland, Armenia, Azerbaijan, and Georgia. At the end of the Cold War, Poland and the mentioned countries of the South Caucasus, while laying the foundations of democracy in harsh domestic political environments, adapted and implemented ambitious policies aimed at securing the highest interest of a state - national security. The

first part of the article presents a concise overview of Poland's foreign and security policy strategy after the collapse of the Soviet bloc, describing it from a geopolitical perspective. The second part of the article presents an overview of geopolitical conditions of the South Caucasus region and their impact on foreign and security policies of its countries: Armenia, Azerbaijan and Georgia. This part reveals similarities and differences of the geopolitical issues between these countries, contains thoughts on the emerging geopolitical situation in the region, and identifies geopolitical factors, which may affect change in that regard

Keywords: South Caucasus, Armenia, Azerbaijan, Georgia, Poland, foreign policy, security policy, geopolitics

Streszczenie

W artykule podkreślono istotę analizy uwarunkowań geopolitycznych wybierając strategię polityki zagranicznej i bezpieczeństwa państw. Po zakończeniu zimnej wojny, Polska, Armenia, Azerbejdżan i Gruzja, będące u podstaw budowania demokracji oraz przy trudnych uwarunkowaniach wewnętrznych, podjęły ambitne działania polityczne, mające na celu zabezpieczenie najwyższego interesu państwa – bezpieczeństwa narodowego. W pierwszej części tekstu przedstawiono zarys kształtowania się polityki zagranicznej i bezpieczeństwa Polski po rozpadzie bloku sowieckiego. W tekście określono wpływ uwarunkowań geopolitycznych dla polityki zagranicznej i bezpieczeństwa. W części drugiej przedstawiono uwarunkowania geopolityczne Kaukazu oraz ich wpływ na politykę zagraniczną i bezpieczeństwa Armenii, Azerbejdżanu i Gruzji, w tym podobieństwa i różnice, prognozy dotyczące sytuacji geopolitycznej regionu oraz najważniejsze czynniki mogące warunkować zmiany.

Słowa kluczowe: Kaukaz Południowy, Armenia, Azerbejdżan, Gruzja, Polska, polityka zagraniczna, polityka bezpieczeństwa, geopolityka